

Fredrikke

Organ for FoU-publikasjoner - Høgskolen i Nesna

Hva viser småbarnsforskningen om barns sosiale utvikling i tidlige leveår?

En kritisk gjennomgang av psykoanalytiske, læringspsykologiske og tilknytningsteoretiske forklaringer

Oddbjørn Knutsen

Pris kr.

ISBN 978-82-7569-161-1

ISSN 1501-6889

2007, nr. 8

HØGSKOLEN I NESNA

Om Fredrikke Tønder Olsen (1856-1931)

Fredrikke Tønder Olsen ble født på handelsstedet Kopardal, beliggende i nåværende Dønna kommune. Det berettes at Fredrikke tidlig viste sin begavelse gjennom stor interesse for tegning, malerkunst og litteratur. Hva angår det siste leste hun allerede som ung jente "Amtmannens døtre".

Kildene forteller at Fredrikke levde et fascinerende og spennende liv til tross for sine handikap som svaksynt og tunghørt. Hun måtte avbryte sin karriere som gravørlærling fordi synet sviktet. Fredrikke hadde som motto: "Er du halt, er du lam, har du vilje kjem du fram." Fredrikke Tønder Olsen skaffet seg agentur som forsikringsagent, og var faktisk den første nordiske, kvinnelige forsikringsagent. Fredrikke ble kjent som en dyktig agent som gjorde et utmerket arbeid, men etter 7 år måtte hun slutte siden synet sviktet helt.

Fredrikke oppdaget fort behovet for visergutter, og startet Norges første viserguttbyrå. Hun var kjent som en dyktig og framtidsrettet bedriftsleder, der hun viste stor omsorg for sine ansatte. Blant annet innførte hun som den første bedrift i Norge vinterferie for sine ansatte.

Samtidig var hun ei aktiv kvinnesakskvinne. Hun stilte gratis leseværelse for kvinner, inspirerte dem til utdanning og hjalp dem med litteratur. Blant hennes andre meritter i kvinnesaken kan nevnes at hun opprettet et legat på kr. 30 000,- for kvinner; var æresmedlem i kvinnesaksforeningen i mange år; var med på å starte kvinnesaksbladet "Norges kvinder" som hun senere regelmessig støttet økonomisk.

Etter sin død ble hun hedret av Norges fremste kvinnesakskvinner. Blant annet er det reist en bauta over henne på Vår Frelses Gravlund i Oslo. Fredrikke Tønder Olsen regnes som ei særpreget og aktiv kvinne, viljesterk, målbevisst, opptatt av rettferdighet og likhet mellom kjønnene.

Svein Laumann

Innhold

1. INNLEDNING	4
2. PSYKOANALYTISK TEORI OG KRITISKE SYNSPUNKTER	6
3. LÆRINGSPSYKOLOGISK TEORI OG KRITISKE SYNSPUNKTER.....	8
4. BOWLBY`S TEORI OM TILKNYTNING OG KRITISKE SYNSPUNKTER.....	10
5. AINSWORTHS TEORI OM DEN SOSIALE UTVIKLINGEN OG KRITISKE SYNSPUNKTER	17
6. OPPSUMMERENDE SAMMENLIGNINGER MELLOM TEORIENE	21
7. AVSLUTNING	23
REFERANSER	24

Forord

Denne artikkelen er særlig egnet som undervisningskompendium om sosialisering i tidlige barneår, og passer særlig for førskolelærerstudenter og studenter i sitt første studieår i bachelorutdanning med fordypning i spesialpedagogikk eller sosialpedagogikk. Men den kan også være relevant for pedagogikkfaget ved de øvrige lærerutdanningene.

Nesna, mai 2007

Oddbjørn Knutsen

1. INNLEDNING

Utvikling kan defineres som den fremadskridende forandringen som skjer med organismen (Pedagogisk-psykologisk ordbok, 1984). Disse forandringene som foregår fra et bestemt tidspunkt til et nytt bestemt tidspunkt, vil ha betydning både for organismen og for organismens omgivelser i det bestemte tidsintervallet. Når det gjelder menneskets utvikling, vil dette omfatte både ytre synbare endringer og indre psykologiske forandringer.

Ulike teorier om menneskets utvikling fra fødsel til død, beskriver utviklingsforløpet på forskjellige måter. I følge Evenshaug og Hallen (1993), eksisterer det to hovedmåter å systematisere og framstille det menneskelige utviklingsforløpet på. En måte å se dette på er representert gjennom den såkalte utviklingsmodellen. Den gir en helhetsbeskrivelse av utviklingen, og som er knyttet til avgrensede aldersavsnitt. Eksempler på dette er spedbarnsalder, førskolealder, o.s.v. En annen måte å framstille utviklingsforløpet på, er å foreta ei inndeling etter forskjellige utviklingslinjer. I denne framstillingsmåten representerer de ulike utviklingslinjene den motoriske, den sosiale, den emosjonelle, den språklige og den intellektuelle utviklingen.

Mennesket er et sosialt vesen med sterke emosjonelle bånd mellom enkeltindividene. Derfor vil utvikling hos mennesket og sosialisering høre naturlig sammen. Sosialisering vil da innebære at barnet utvikler seg inn i en kultur og et samfunn, som inneholder bestemte normer, verdier, tradisjoner, skikker og roller.

Barnet vil i sine første leveår møte disse forholdene gjennom sine omsorgspersoner og gjennom andre nærpåsoner. Nærpåsoner som barnet er emosjonelt knyttet til, gjør det mulig for barnet å tilegne seg sosiale ferdigheter. Senere får også andre barn og voksne stor betydning for sosialiseringen. Barnet tar etter væremåter eller språklige uttrykksmåter, konfronterer disse med sine allerede etablerte handlingsmønstre, tilpasser dem og gjør dem til sitt eget.

Det er ulike oppfatninger av hvordan barns sosiale utvikling og sosialiseringen forløper. Evenshaug og Hallen (1993) viser her til to ulike hovedoppfatninger. Den ene hovedoppfatningen går på at ulike miljøfaktorer gir en ensidig påvirkning mot en passiv og

tom organisme. Det nyfødte barnet er helt passivt sosialt sett, og formes etter hvert av sine omgivelser. Den andre hovedoppfatningen legger vekt på at barnet helt i fra den første levetiden er i en kontinuerlig interaksjon med sine omgivelser. Barnet er ikke passivt og tomt, men er sosialt aktivt helt i fra fødselen. Dette innebærer et syn på at barnet ikke bare påvirkes, men at det også påvirker sine omgivelser.

I denne artikkelen vil jeg presentere en kritisk gjennomgang av de grunnleggende trekkene ved tre ulike utviklingsteorier, som representerer tre forskjellige forklaringsmåter når det gjelder å forstå barns sosiale utvikling og sosialiseringprosessen fra fødselen og opp i gjennom skolealderen. Artikkelen retter seg særlig mot førskolelærerstudenter og studenter ved første studieår i bachelorutdanningen med fordypning i spesialpedagogikk.

Psykoanalytisk teori og læringspsykologisk teori, har fungert som etablerte og aksepterte forklaringsmodeller siden tidlig på 1900-tallet. Svært mange av de nåværende metodene for terapeutisk og atferdsregulerende behandling, har sitt utspring i disse to teoriene. Den tredje utviklingsteorien som jeg vil presentere er tilknytningsteorien. Den representerer en nyere forklaringsmåte, og har sitt grunnlag i psykoanalytisk teori, kognitiv psykologi, kontrollteori (om prosesser der en del av utsignalet fra et system føres tilbake som innsignal i det samme systemet), etologi og evolusjonsteori.

En kritisk gjennomgang av disse tre forklaringsmåtene, vil kunne virke klargjørende for hvilken utviklingsteoretisk retning som i størst mulig grad vektlegger betydningen av tidlig interaksjon mellom det nyfødte barnet og omsorgsgiver, som grunnlag for den sosiale utviklingen og sosialiseringen hos barn. I tillegg vil jeg se om det finnes en forklaringsmåte som åpner for eventuelle muligheter for å kunne predikere utviklingen på et senere tidspunkt, ut i fra gitt forutsetninger i barnets oppvekstmiljø.

2. PSYKOANALYTISK TEORI OG KRITISKE SYNSPUNKTER

Det navnet som i første rekke knyttes til den psykoanalytiske teorien om menneskets utvikling og personlighetsdannelse, er Sigmund Freud. Freud var utdannet lege og spesialist på nervøse lidelser og nervesykdommer (Jerlang mfl.1996). Han hadde derfor et naturvitenskapelig utgangspunkt for sin teori. Dette innebærer en fysiologisk og biologisk forståelse av mennesket og de psykiske prosessene som foregår.

Drift og instinkt er to begreper som har en fremtredende plass i Freuds teori. Fra naturvitenskapen har han fått inspirasjon til sin motivasjonsmodell. Ut i fra denne modellen mente Freud at hypotetisk psykisk energi søker utløp, og at utløsningen skjer gjennom atferd. Denne psykiske energien er fleksibel fordi den kan endres på ulike måter, for eksempel økes, reduseres, flyttes og utløses. Det mentale apparatet forsøker hele tiden å holde energitilstanden på laves mulig nivå, og konstant. Atferd starter når energi har hopet seg opp, og stanser når energien er utløst og er kommet under et visst nivå. dette innebærer at skal atferden kunne gjentas, må energien lades opp igjen til et visst nivå.

Denne forklaringsmåten mener jeg ikke kan gjelde for alle typer av atferd som kan observeres hos mennesker. Akkumulering av energi til et visst nivå, og forklart ut i fra fysiske lovmessigheter, kan jeg vanskelig tenke meg gjelder for eksempel den situasjonen vi kan oppleve når et lite barn gråter, og som slutter å gråte når moren kommer til syne, og som begynner å gråte igjen med det samme hun er borte igjen. Dette synet støttes av Martinsen og Smørvik (1993) som mener at disse atferdsendringene vanskelig kan forklares gjennom en energimodell, der start og stopp av gråt skyldes energiøkning og energiutløsning. De mener at en mer troverdig forklaring vil være at denne atferdsendringen skyldes forandringer i stimuli fra omgivelsene som barnet reagerer på, enn at den skal skyldes opphopning av energi som utløses.

Et annet forhold som jeg vil trekke fram her er at det er vanskelig å prøve ut den psykologiske energimodellen. Dette skyldes at ingen tester kan gjennomføres på denne modellen (Ibid). Dermed kan prediksjonen om en atferd eller arbeid som er avledet av denne teorien, ikke prøves om den er falsk eller gyldig. Siden psykisk energi ikke ser ut til å være testbar, kan det

heller ikke trekkes noen konklusjon som dokumenterer dens eksistens. Derfor mener jeg at det kun vil være fysisk energi som det er relevant å snakke om.

Freud ble riktignok noe mer oppmerksom på viktigheten av den tidlige tilknytningen mellom mor og barn. Han beskrev etter hvert tilknytning som noe primært, og som har stor betydning for barnets utvikling og sosialisering (Røed-Hansen 1991). Imidlertid mener jeg at en forankring i driftsteorien, med sin vektlegging av de ulike stadiene og utvikling knyttet til disse, innebærer at forholdet mellom mor og barn betraktes som sekundært. Disse to forholdene, som synes å stå i motsetning til hverandre, trekkes også fram av Røed-Hansen (1991:18) når hun sier at:

”Driftsperspektivet med vektlegging av psykoseksuelle stadier og utvikling gjør mor-barn forholdet til noe sekundært. Mor blir betydningsfull som objekt for libidos mål. Det vil si at barnet er avhengig av mor for driftstilfredsstillelse. På den andre siden vektlegges det sterke tilknytningsaspektet mellom mor og barn, hvor relasjonen beskrives som noe primært”.

Disse motsetningene berører etter mitt syn fundamentale forhold ved den psykoanalytiske teorien. Siden denne teorien nettopp baserer seg på driftsteorien, vil antagelser i den samme teorien om primære tilknytningsfaktorer, etter min mening rokke ved teoriens grunnmur.

Entropi-prinsippet som omhandler en spenningsløs tilstand når energien er likt fordelt, både for ikke-levende og levende systemer, er forkastet (Martinsen og Smørvik 1991). Organismen betraktes heller som et åpent system som er i stadig interaksjon med sine omgivelser. Jeg viser i den forbindelse til Bowlby (1969) når jeg mener at informasjon og organisering vil kunne erstatte begrepene drifter og spenning.

Nyere forskning viser at spedbarnet er svært aktivt fra fødselen av. I følge Evenshaug og Hallen (1993) er det nyfødte barnet et direkte sansende og reagerende individ, og har derfor en mye større medvirkning i samspillet mellom mor og barn enn hva den psykoanalytiske teorien hevder.

Med utgangspunkt i overnevnte mener jeg å ha holdepunkter på å kunne hevde at en psykoanalytisk forklaringsmåte angående barns utvikling fra fødselen, ikke kan stå alene. Den er derfor avhengig av supplerende, og delvis erstattende teoretiske innfallsvinkler.

3. LÆRINGSPSYKOLOGISK TEORI OG KRITISKE SYNSPUNKTER

En kritisk gjennomgang av læringspsykologisk teori, avdekket en del grunnleggende forhold som kan sette denne teorien som en selvstendig forklaringsmodell, i et tvilsomt lys. En av de store svakhetene i læringspsykologisk teori er i følge Martinsen og Smørvik (1993), at denne teorien nærmest forutsetter en del likheter som forekommer på ulike alderstrinn. Som eksempel kan jeg nevne at i følge læringspsykologisk teori, vil omsorgs- og nærhetspersonene forholde seg likt overfor sine barn, uavhengig av familier og kultur. Atferden må formes på den samme måten og til samme tidspunkt, selv om omsorgspersonene har ulik bakgrunn eller om barna er ulike. Regelmessigheter i barnas utvikling forklares gjennom at foreldrene stiller økte krav til den ønskede atferden, og gir deretter forsterkning.

Jeg tror det er feil å forutsette at ulike kulturer har de samme reglene for oppdragelse av barn. Barn fra ulike kulturer vil kunne ha en omsorgsperson som med svært stor sannsynlighet ikke forholder seg likt overfor sine barn, samt at det også vil være ulikheter innenfor den samme kulturen. Men samtidig er det en betydelig likhet i lokomotorisk (kroppens bevegelsessystem) og i språklig utvikling hos barn fra ulike kulturer og hjem (Martinsen og Smørvik 1993). Spørsmålet blir da hvordan dette skal kunne forklares. Etter min mening har ikke læringspsykologisk teori noen god forklaring på dette.

Et annet forhold som sår tvil om de læringspsykologiske teoriene forklaring på barns utvikling, er de problemene disse teoriene har med å kunne forklare utviklingsmessige endringer angående frekvensen av barns atferd, når betingelsene for forsterkning er de samme (Martinsen og Smørvik 1993). Det som vi kan se er at barn kan endre hyppigheten av en aktivitet de bruker, selv om foreldrene ikke har endret hyppigheten av en aktivitet overfor barnet.

Røed-Hansen (1991) mener at læringspsykologiske teorier mangler fokusering på indre representasjoner og strukturer. Disse forholdene oppfattes nærmest som irrelevante. Røed-Hansen (1991:29) sier derfor at:

”Teorien tar ikke hensyn til betydningen av intraorganismiske tilstander og at atferd har et fundament i strukturell organisering. Et poeng som kognitiv permanens eller objekt-konstans får dermed ingen betydning når det gjelder å forstå tilknytning og tidlig relasjon.

Strukturell kontinuitet blir borte i dette perspektivet, både når det gjelder den affektive og kognitive siden”.

I sin videre kritikk av de læringspsykologiske teoriene, belyser Røed-Hansen (1991) også det manglende empiriske grunnlaget som skal dokumentere de påstander som denne teorien framsetter, når det gjelder barns tilknytningsutvikling og sosiale utvikling. Ut i fra nyere forskning angående barns utvikling helt fra fødselen av, vil ikke en læringspsykologisk teori kunne gi en tilfredsstillende forklaring på de data som er framkommet. Disse viser at det nyfødte barnet er et mer sosialt aktivt individ enn det forskerne tidligere hat trodd. Resultatene av denne spedbarnsforskningen står i en motsetning til de læringspsykologiske teoriene, som betrakter det nyfødte barnet som ikke-sosialt ved fødselen, og at den sosiale utviklingen er et resultat av læring.

4. BOWLBY'S TEORI OM TILKNYTNING OG KRITISKE SYNSPUNKTER

Bowlby valgte en annen retning enn psykoanalysens retrospektive vei når han skulle forsøke å utvikle en alternativ teori. Han valgte heller å følge utviklingen fra barnets traumatiske situasjon og videre framover. I tillegg observerte Bowlby barns atferd i ulike definerte situasjoner, inklusive de følelser og tanker de uttrykte. På bakgrunn av dette utviklet han en teori om tilknytning som ble publisert i 1958. Sentralt i denne teorien ligger Bowlby's hovedpostulat, og som Martinsen og Smørvik (1993:24) har oversatt til norsk:

”Barnets tilknytning til mor har sin opprinnelse i et gitt antall artsspesifikke atferdssystemer. Disse er i begynnelsen relativt uavhengige av hverandre. De dukker opp til forskjellige tider, men blir etter hvert organisert mot moren som objekt og tjener til å knytte moren til barnet og barnet til moren”.

I dette hovedpostulatet mener jeg at Bowlby tydeliggjør interaksjonens betydning i forholdet mellom mor og barn. Barnet blir født med et visst atferdsrepertoar, som inngår i barnets samspill med moren, helt i fra fødselsøyeblikket, og at mor og barn gjensidig påvirker hverandre over tid. Dette innebærer at det eksisterer en toveis kommunikasjon der barnet påvirker sitt livsmiljø, og livsmiljøet påvirkes så igjen av barnet. I en videre betydning, innebærer dette at barnet er sosialt aktivt helt i fra fødselen. Dette står i en motsetning til både psykoanalytisk- og læringspsykologisk teori, som betrakter det nyfødte barnet som ikke-sosialt ved fødselen.

Bowlby regner gråt, smil, følging, klynging og suging for å være de primære atferdssystemene for tilknytning. I følge Martinsen og Smørvik (1991) mener Bowlby at disse primære atferdssystemene har sin opprinnelse i evolusjonen gjennom en naturlig seleksjon. Tilknytningsatferd fungerer som en sikring for barnet. Moren vil reagere på barnets signalatferd og kommer nærmere barnet. Barnet vil i tillegg klynge seg til moren og opprettholde den etablerte kontakten. Dermed er barnet sikret den nødvendige næringstilgangen samt at det får beskyttelse mot fare.

Gjennom samspillet i det første leveåret, etableres det en sterk følelsesmessig binding mellom barnet og omsorgsgiverne (Evenshaug og Hallen 1993). Det kan vi se ut i fra at barnet utviser hengivenhet overfor sine foreldre, men er skeptisk overfor fremmede mennesker. At barnet

viser fremmedangst overfor fremmede, og gledesatferd eller separasjonsangst overfor foreldrene, er et tegn på at barnet er inne i en tilknytningsprosess.

Undersøkelser som er gjennomført, viser at det ikke i første rekke er tilfredsstillelse av fysiologiske behov og dermed driftsreduksjon, som gjør at barnet bindes til sine omsorgsgivere. Martinsen og Smørvik (1993) viser til en undersøkelse gjennomført av Schaffer og Emerson (1964), som viste at barn utviste en sterk tilknytning også til andre personer enn de som tok del i det daglige stellet f.eks søsken, besteforeldre, osv. Evenshaug og Hallen (1993) viste til andre undersøkelser gjennomført av Schaffer og Emerson, der det kom fram at tilknytningen hos spedbarn er mer avhengig av ulike interaksjonsforhold som lek og god kommunikasjon, enn mating og fysisk stell. Her regnes responsivitet og stimulerende atferd overfor barna som overordnet andre forhold, når det gjelder grunnlaget for tilknytningen mellom barnet og omsorgspersonene. Dette ser ut til å stå i direkte motsetning til psykoanalysens og læringsteoriens syn på tilknytning gjennom tilfredsstillelse av fysiologiske behov.

Separasjonsangst og atskillelsesreaksjoner står sentralt i Bowlbys tilknytningsteori (Bowlby 1988). Det dreier seg her om angst knyttet til separasjon eller atskillelse fra noen barnet elsker. Hvorfor atskillelse fra tilknytningspersoner fører til angst, hadde i følge Bowlby lenge vært et mysterium. En evolusjonsmessig tilnærming førte imidlertid til en nærmere løsning på dette spørsmålet.

Det er beviselig at mennesker og dyr reagerer med frykt i spesielle situasjoner. Det er ikke bare konsekvenser i form av høy risiko for smerte eller fare, som fører til frykt. Frykt utløses også av signaler om økende risiko. Signalene kan for eksempel være en plutselig og uventet bevegelse, endringer av lyder og lys, osv. reaksjonene på slike signaler har sammenheng med individets overlevelsessevne. Atskillelse fra omsorgsgiveren og beskytteren, vil forårsake samme frykt på grunn av at dette er et signal om økende risiko for individet (barnet). Atskillelse med opplevelse av forlatthet, fører i tillegg til angst også til sinne, som kan bli særlig stort hos eldre barn og ungdommer.

Separasjonsangst må ikke forveksles med fremmedfrykt. I følge Smith og Ulvund (1991) forklarer Bowlby at fremmedfrykt vises som unngåelsesatferd, mens separasjonsangst fører til

tilknytningsatferd, der formålet er å gjenforene barnet med tilknytningspersonen. Tilknytningsatferd kan også observeres dersom barnet opplever skremmende situasjoner.

Bowlby gjennomførte studier av barn som var atskilt fra foreldrene sine på grunn av sykehusopphold, eller barn i midlertidige fosterhjemsopphold med en varighet fra ei uke eller lengre tid (Smith og Ulvund 1991). Resultatene viste at barn som i alderen 6-7 måneder til 3-4 års alderen, ble atskilt fra foreldrene sine, utviste store negative reaksjoner. Det ble i tillegg antatt at ettervirkningene avhenger av hvor lenge atskillelsen varte, og hvilken kvalitet tilknytningsforholdet hadde før atskillelsen. Jeg vil her tilføye at også barnets alder ved atskillelsen vil trolig ha betydning, fordi evnen til kommunikasjon og kognisjon ved 3-4 års alderen er enormt mye større enn ved 6-7 måneders alder. Barn i 3-4 års alderen vil dermed ha muligheter for å kunne verbalisere sine egne følelser. Dette vil være til hjelp for barnet for å kunne bearbeide inntrykk og følelser som oppleves som vanskelig. En langvarig atskillelse i løpet av de tre første leveårene, kan føre til en varig emosjonell "frakobling" fra moren. Tilløp til slik frakobling kan også inntre etter kortvarige atskillelser. Dette kan komme til uttrykk gjennom avvisning av moren ved gjenforeningen. Imidlertid vil barnet vanligvis etter en tid, trolig avhengig av varigheten av atskillelsen og barnets alder, bli svært klengete og redd for å miste moren igjen, samtidig som det utviser sinne overfor moren. Bowlby (1988) er av den oppfatning at et lite barn som er inne i en slik frakoblingsprosess, for eksempel ikke vil søke trøst hos moren selv om barnet har skadet seg alvorlig. Han forklarer dette med at den ordinære tilknytningsfunksjonen er blokkert, og dermed immobilisert. Hele det systemet som kontrollerer en avgjørende tilknytningsatferd kan, sammen med hele spekteret av følelser og behov som vanligvis hører med, være midlertidig eller permanent satt ut av drift. Effektivering av en slik deaktivering forklarer Bowlby ut i fra kognitiv psykologi, som bekrefter hvor sentrale de ubevisste prosessene i vårt mentale apparat er, og hvor selektivt det mentale apparatet kan arbeide. Det er for eksempel i stand til å slå av informasjon av spesiell spesifikk type på en slik måte at personen selv ikke vet at det skjer. Hos emosjonelt frakoblede barn, kan informasjon av en bestemt type være slått av i det mentale apparatet. I dette tilfellet vil det dreie seg om signaler som kommer både innenfra og utenfra, og som skulle aktivere tilknytningsatferd overfor dem barnet elsker og som det har erfart elsker barnet. De mentale strukturene som har ansvar for selektiv ekskludering, er aktivert på grunn av overnevnte årsaker, og opptrer som en slags forsvarsmekanisme. Dette er for så vidt en annen måte å

beskrive fortregning på, og som regnes som en forsvarsmekanisme innenfor den psykoanalytiske tradisjonen.

Bowlbys teori om tilknytning representerer etter min mening et brudd med de dominerende utviklingsteoriene i 1950-årene. Dette mener jeg særlig gjelder for synet på barnets utvikling i de første 3-4 leveårene. Dessuten vil et perspektiv i retning av en sterk vektlegging av tilknytningens betydning for individets videre utvikling, og det predikative elementet som da avledes, kunne føre til en større forståelse for en del av de vanskene som barn og ungdom strir med, og som det er vanskelig å finne holdbare årsaksforklaringer på. Dette vil så i neste omgang kunne føre til en mer fruktbar tilnærming til mulige løsninger.

Siden Bowlby`s tilknytningsteori, da den ble lansert, brøt med de etablerte utviklingsteoriene på for eksempel et så sentralt område som synet på det nyfødte barnet, er det ikke så rart at det også ble reist endel kritikk mot selve tilknytningsteorien. Jeg tror det ofte er slik at alt nytt som kommer, ofte vil ha sine ”barnesykdommer”. Slik tror jeg det også er med nye teorier. De vil blant annet kunne være ufullstendige på enkelte områder, og trenger justeringer på andre områder. Nødvendige justeringer og modifiseringer vil som regel være konsekvenser av forskningsresultater og erfaringer på områder som omfattes av teorien. Bowlby`s tilknytningsteori er en relevant ny utviklingsteori, og jeg mener det er viktig å få fram relevant kritikk av den. Men da må denne kritikken kunne dokumenteres. Jeg vil derfor forsøke å få fram noe av den kritikken som er reist mot Bowlby`s tilknytningsteori, og som berører sentrale forhold ved denne teorien.

Det er reist endel kritikk mot den såkalte monotropi-hypotesen, som står sentralt i Bowlby`s tilknytningsteori (Smith og Ulvund 1991). Denne hypotesen går i hovedtrekk ut på at barn ser ut til å etablere tilknytning til en bestemt omsorgsperson. Noe av grunnlaget for denne antagelsen går ut på at det eksisterer en sensitiv periode i tilknytningsutviklingen. En økende fremmedfrykt medfører at barnet vil få problemer med å etablere tilknytning etter denne perioden. Smith og Ulvund (1991) viser til studier gjennomført av Tizard og Tizard (1971), Tizard og Hodges (1978), samt Tizard og Rees (1975), der resultatene reiser tvil om denne perioden virkelig eksisterer. Disse forskerne fulgte opp barn som ble plassert i institusjon fra før de var fire måneder gamle, og til de senere ble adoptert bort da de var mellom to og fire år gamle, og etter fire og et halvt års alderen. Det viste seg at de barna som ble plassert i

institusjon før de var fire måneder gamle, hadde vansker med å etablere tilknytning til de voksne ved institusjonen. Det ble antatt at dette skyldtes stor gjennomtrekk av personalet. Imidlertid utviklet disse barna tilknytning til sine adoptivforeldre, enten de var to til fire år gamle, eller over fire og et halvt år gamle. Dette står i en motsetning til Bowlby`s antagelse om monotropi i en bestemt sensitiv periode.

Smith og Ulvund (1991) viser også til kritikk som er reist av utviklingsteoretikere, som ikke baserer seg på et biologisk grunnlag. De trekker i denne sammenhengen fram Gewirtz (1972), som er kritisk til antagelsen om medfødte atferdssystemer som grunnlag for tilknytningsatferd. Bowlby som har utviklet en etologisk forklaringsmodell, antar at en biologisk basert atferd hos barnet, utløses av morsfiguren. Som et alternativ til dette synet, har Gewirtz utviklet en forklaringsmodell som bygger på operant betinging, og er således knyttet til læringspsykologien. Den går i korte trekk ut på at den ekspressive atferd og tilknytningsatferd som kan observeres hos barn, forsterkes av mødrene eller andre omsorgspersoner.

I følge Smiths (1981) kan Bowlby`s tilknytningsteori betraktes som "kvasibiologisk" (Smith og Ulvund 1991). Dette utsagnet mener jeg må ses i sammenheng med om tilknytning kan betraktes som atferdssystem, og om den styrende funksjonen som atferden har, kan knyttes til årsaken til denne atferden. Denne kritikken tar utgangspunkt i følgende forhold i Bowlby`s teori: *Tilknytning regnes som et helhetssystem som har som formål å regulere den fysiske nærheten mellom barnet og omsorgspersonen. Dette gir maksimal beskyttelse mot fare.*

I tillegg til denne fellesoppgaven, vil den enkelte tilknytningsatferden som for eksempel klynging, smil, m.v., være basert på egne spesifikke årsaker. Forskningsmetodisk vil problemet da bli for liten reliabilitet på resultatet av observasjoner som gjennomføres av den enkelte spesifikke tilknytningsatferden.

Røed-Hansen (1991) stiller seg kritisk til utilstrekkeligheten i Bowlby`s tilknytningsbegrep. Hun viser i den forbindelse til resultater av studier som er gjort av tidlig interaksjon. Disse studiene viser nyanserikdom og kompleksitet i samspillet. Som eksempel trekker hun fram den gjensidigheten som er observert i tidlig ansikt-til-ansikt kontakt, manifestert gjennom den tidlige leken og dialogen. I tillegg viser det seg at samspillet mellom foreldre og barn, veksler mellom komplementære (utfyllende) og resiproke (gjensidige) reaksjonsmønstre. Det er i

denne forbindelsen at kritikken mot Bowlby`s tilsynelatende oppfatning av det resiproke mønsteret mellom barnet og omsorgspersonen i tilknytningsatferdssystemet framtrer. Røed-Hansen (1991) mener at det ikke dreier seg om resiproke atferdsmønstre, men om komplementær atferd, fordi det er den voksnes omsorgsatferd og barnets nærhetssøking som er sentral her. De forholdene som omfatter dialog og samspill, hevder hun ikke er definert i Bowlby`s tilknytningsteori.

Trevarthen (1983) mener at de konklusjonene Bowlby trekker i sin tilknytningsteori er ufullstendige, fordi de mangler synspunkter på språkutviklingen og overføring av språk i dialogen mellom barnet og omsorgsgiverne. Jeg vil her tilføye at forutsetningen for et samspill og dermed også tilknytning, er kommunikasjon. Den foregår non-verbalt eller pre-verbalt i barnets første levetid, men går over i verbal kommunikasjon i takt med barnets språklige utvikling. Kommunikasjonsferdigheter og språklig kompetanse gir økt sosial kompetanse. Derfor er utviklingen av kommunikasjon og språk helt sentrale utviklingsområder. Av den grunn synes jeg at det er noe påfallende at Bowlby ikke har synliggjort større vektlegging av overføring av kommunikasjon og språk i sin tilknytningsteori.

Jeg mener at Bowlby`s tilknytningsteori inneholder en antagelse om kontinuitet i utviklingen. Dette gir visse muligheter for prediksjon av den videre utviklingen ut i fra den nåværende situasjonen. Tilknytning innebærer relasjoner, i dette tilfellet mellom spedbarnet og foreldrene eller andre omsorgspersoner. Med utgangspunkt i en antagelse om kontinuitet i utviklingen, vil den tidlige relasjonen trolig ha betydning for alle senere relasjoner. Ut i fra antagelsen om en kontinuitet i utviklingen, mener Smith og Ulvund (1991) at Bowlby`s tilknytningsteori burde ha inneholdt analyser om hva atskillelse fra omsorgsgiver for eksempel i forbindelse med barnehageopphold, vil innebære for barn. Dette begrunner de blant annet også ut i fra at Bowlby har vist til undersøkelser gjennomført av Moore (1969) som viser at dersom barn opplever skifte av omsorgspersoner før de fyller tre år, vil de kunne utvikle en utrygg tilknytning. I motsetning til dette vil en mer stabil dagomsorg medføre en tryggere tilknytning.

Den kritikken som er reist mot Bowlby`s tilknytningsteori, kan sies å være berettiget ut i fra at nye teorier vil, og bør bli underlagt en stadig og kontinuerlig utprøving, justering og

modifisering. Imidlertid er jeg også av den oppfatning av at Bowlby, med sin tilknytningsteori, er med på å sette fart på utviklingen og harmoniseringer av alle utviklingsteoriene, slik at disse stemmer mer overens med den forskningen som er gjort i de siste 10-15 år omkring barns utvikling.

5. AINSWORTHS TEORI OM DEN SOSIALE UTVIKLINGEN OG KRITISKE SYNSPUNKTER

Sentralt i Ainsworths teori er antakelsen om at visse medfødte atferdssystemer hos barnet, sikrer kontakt og nærhet med morsfiguren. Disse atferdssystemene danner grunnlaget for bestemte typer atferd – tilknytningsatferd – hos barnet. Ainsworths teori har sitt utspring i tilknytningsteorien, og jeg velger derfor å definere den som en del av tilknytningsteorien.

I følge Martinsen og Smørvik (1993) ser tilknytningsatferd ut til å være todelt. For det første så har vi den aktive atferden, som utføres av barnet selv. Formålet er å komme i kontakt med, eller til nærhet med tilknytningspersonen. For det andre så har vi signalatferden, som får tilknytningspersonen til å komme i kontakt med, eller nærmere barnet.

Kompetanse eller ferdighet i den tidlige barndommen defineres på tre ulike måter av Ainsworth og Bell (1974). For det første dreier det seg om motorisk og kognitiv ferdighet. Sammenlignet med eldre barn, er det nyfødte barnet helt hjelpeløst. Det kan for eksempel ikke rekke ut hånden for å berøre ting som vekker interesse. Denne synbare hjelpeløsheten medfører at effektiviteten i barnets atferd ofte undervurderes.

For det andre handler det om alders- eller stadierrelevante ferdigheter. Ferdighetene til det nyfødte barnet er basert på hensiktsmessigheten av de ulike refleksjonsmønstrene og den aktiviteten som utgår fra disse. I denne forbindelse kan jeg for eksempel nevne om sugeferdigheten er så god at den sikrer tilstrekkelig næringstilgang, om gråtefunksjonen er tilfredsstillende, osv. Mange av de ferdighetene nyfødte barn utviser, er medfødte egenskaper, og vil i hovedsak ha som formål å få oppmerksomhet fra foreldrene. Derfor er det viktig at det nyfødte barnet har responsive foreldre som reagerer på barnets signaler og gir det nærhet og mat. Jeg vil i tillegg også trekke fram viktigheten av å gi tilstrekkelig stimuli til spedbarnet gjennom å påkalle oppmerksomheten, respondere på vokaliseringer, snakke til barnet mens det blir stelt, gi fysisk kontakt, osv.

For det tredje dreier disse ferdighetene seg om medfødte atferdsmønstre, som er tilpasset et miljø bestående av en tilgjengelig morsfigur som står i et gjensidig forhold kontrollert av barnets atferd. Barnets ferdigheter baserer seg altså på samspillet og samarbeidet med

morsfiguren, der barnet kontrollerer sine omgivelser gjennom sin atferd. Jeg kan her nevne atferd som indikerer at barnet vil ha mat, når det ønsker nærhet, når det vil opprettholde synsinntrykk, lyder, osv. Ainsworth og Bell (1974:98) uttrykker barnets ferdighet slik:

”This definition of competence implies a competent mother-infant pair – an infant who is competent in his pre-adapted function (as in our second definition) and a mother who is competent in the reciprocal role to which the infant’s behaviour is pre-adapted. The infant in such a competent pair is effective in getting what he wants, at least in part, because he can influence the behaviour of a responsive mother. It is our hypothesis that this fosters the further growth of the competence of the infant both in absolute terms of increasing skills in entlistening the cooperation of others”.

Dette utsagnet mener jeg kan lede til en antagelse om at et dårlig fungerende barn, vil gradvis kunne øke sine ferdigheter, både psykisk og fysisk, dersom morsfiguren utviser høy responsivitet overfor barnets signaler. I motsatt fall vil et barn som i utgangspunktet har tilstrekkelig medfødte ferdigheter kunne underutvikles, dersom morsfiguren ikke er tilstrekkelig responsiv overfor barnets signaler. Dette antar jeg kan i neste omgang føre til negative konsekvenser for den videre utviklingen, både på det sensomotoriske området men også i forhold til utviklingen av sosiale ferdigheter. Utvikling av sosial kompetanse vil være fundamental i forhold til hvilke muligheter individet vil ha for å kunne samarbeide med andre.

En effektiv kommunikasjon er helt sentral for å kunne inneha sosial kompetanse (Ainsworth og Bell 1974). I samspillet mellom det nyfødte barnet og moren, vil signalatferden hos barnet, og da i særlig grad gråteatferden, utgjøre barnets viktigste bidrag for å få moren til å komme nærmere. Selv om denne signalatferden i utgangspunktet ikke inneholder kommunikasjonsmessige hensikter, så vil den allikevel medføre en viss kontrollfunksjon. Men det vil i følge Ainsworth og Bell (1974) trolig ikke være noen bevisst målrettet kommunikasjonsmessig atferd hos barnet før ved cirka åtte til ni måneders alderen.

Ainsworth og Bell (1974) peker på tre viktige interaksjonsmåter mellom mor og barn som sikrer et direkte samspill med det fysiske miljøet, og de objekter som eksisterer der. For det første antas det at foreldrenes atferd kan lette utviklingen av ferdigheter knyttet til barnets funksjoner i dets fysiske miljø. Som eksempel kan jeg her nevne hvordan moren holder barnet, og hvordan barnet justerer sin stilling i forhold til ulike måter å bli holdt på. Dette stimulerer barnet til økt utvikling av bevegelsesferdigheter og utforskning av det fysiske miljøet. Gjennom å initiere lekesituasjoner, kan moren fra slutten av det første leveåret til barnet stimulere den kognitive utviklingen.

For det andre kan moren, selv om hun ikke er i en interaksjonssituasjon med barnet, influere på hvilke erfaringer barnet kan ha med sitt miljø. Det er flere forhold som kan nevnes i denne sammenhengen. Jeg kan her vise til det å la barnet få tilgang på interessante ting å se på når det ligger i sengen sin, å sikre at bevegelsene til det nyfødte ikke hindres, og la det lille barnet som er begynt å bevege seg rundt, få lov til å utforske interessante ting i miljøet, istedenfor å sperre det inne i ei lekegrind.

For det tredje vil barnets erfaring med moren kunne ha en indirekte virkning på hva slags tillit barnet møter den øvrige verden med. I denne sammenhengen er det viktig å påpeke at dersom barnet skal våge å utforske verden rundt seg, må det ha tillit til at moren kan fungere som en base for trygghet og støtte. I tillegg må barnet ha tilstrekkelig selvtillit for å kunne ta sjansen på å utforske verden rundt seg. Disse forholdene vil være basert på hvilke erfaringer barnet har hatt med moren, og om hennes oppdragelse har initiert selvtillit hos barnet. Viktig her er om barnet har erfart at det har, og har hatt effektiv kontroll over hva som har hendt med det, og som resultat av dets egen aktivitet. Desto bedre selvtillit barnet har utviklet, jo mer sannsynlig mener jeg det er at barnet vil nærme seg et nytt objekt eller en helt ny situasjon. I dette ligger det en tro hos barnet om at det selv kan kontrollere nye objekters eller nye situasjoners effekt på barnet selv.

Ainsworth og Bell (1974) mener at tilknytningsatferden som sikrer nærhet til morsfiguren, og utforskningsatferden som omfatter bevegelser, håndtering av ting, visuelle undersøkelser og utforskende lek, fungerer som to atferdssystemer i en dynamisk balanse i forhold til hverandre. Dette fører til tilegnelse av kunnskap om miljøet, og tilpasning til de ulike variasjonene i det samme miljøet. En optimal balanse mellom tilknytningsatferd og utforskningsatferd, vil være det gunstigste for å sikre den kognitive utviklingen og utvikling av kompetanse hos barnet.

Barn av mødre som både er responsive overfor de signalene som barna sender, og som lar barna få frihet til å utforske verden rundt dem, ser ut til å få en raskere psykomotorisk utvikling enn de barna som har mødre som er lite responsive overfor barnas signaler, og som begrenser barnas muligheter for interaksjon med sitt fysiske miljø.

Det er en del kritiske synspunkter mot de antagelser Ainsworth har fremsatt. For det første så kan det i følge Smith og Ulvund (1991) stilles spørsmålsteget ved de forskningsmetodene som

er benyttet, og som danner grunnlaget for disse antagelsene. Metodene er kun anvendbare overfor barn i en kort periode i deres levetid. Retesting (etterprøving) av for eksempel barns reaksjoner i fremmedsituasjoner vil derfor bli vanskelig. For å kunne eliminere feilkilder som for eksempel økt følsomhet i forhold til atskillelse, er det nødvendig å gjennomføre en retest etter en viss tid. Dette vil imidlertid ikke være mulig, fordi metoden bare er brukbar i en kort tidsperiode. De metodene som har vært benyttet, er i følge Smith og Ulvund (1991), også forbundet med visse validitetsproblemer. Dette skyldes at resultatene av undersøkelsene av tilknytningsatferd, tilnærmingsatferd og unngåelsesatferd, gjennomført i en standardisert laboratoriesituasjon, ikke behøver å stemme overens med situasjonen i dagliglivet.

Jeg mener det er grunn til å stille en del spørsmål ved forskningsresultatene, og de derpå følgende antagelsene som Ainsworth og hennes medarbeidere har fremsatt. De begrensningene som kritiske vurderinger har avdekket angående den predikative validiteten i Ainsworth`s teori, er viktig i denne sammenhengen. Imidlertid mener jeg at dette i første rekke dreier seg om begrensninger og ikke utelukkelse. Derfor vil Ainsworth`s teori allikevel ha en aktualitetsgrad som kan tillegges en viss vekt.

6. OPPSUMMERENDE SAMMENLIGNINGER MELLOM TEORIENE

Psykoanalytisk teori, læringspsykologisk teori og tilknytningsteori, representerer tre ulike forklaringsmåter når det gjelder å forstå sosialiseringprosessen fra fødselen og gjennom de tre første leveårene.

Den psykoanalytiske forklaringsmåten vektlegger inder forhold som drifter og behov, og hvordan disse forholdene utgjør en slags indre drivkraft eller energi som gjør at individet søker tilfredsstillelse av driftene, med derpå følgende driftsreduksjon eller spenningsreduksjon. Det er i første rekke moren som gir denne driftstilfredsstillelsen gjennom å gi barnet mat, nærhet og stell. Som et resultat av dette blir moren etter hvert et betydningsfullt objekt og sosialiseringprosessen kommer i gang. I denne teorien blir altså driftstilfredsstillelse det primære, mens interaksjonen mellom moren og barnet som utvikles etter hvert, regnes som en sekundær funksjon. Ut i fra dette vil spedbarnet bli regnet som sekundært sosialt. I kritikken som er reist mot en slik forklaringsmodell, tilbakevises antagelsen om en indre energioppbygging som må utløses. Dette skyldes at en slik antagelse er vanskelig om ikke umulig å teste. I tillegg har en også forkastet entropi-prinsippet, som omhandler en spenningsløs tilstand når energien er likt fordelt i levende og i ikke-levende systemer.

Læringspsykologisk teori skiller seg i fra psykoanalytisk teori, fordi den i første rekke fokuserer på ytre forhold. Det legges i denne forklaringsmåten stor vekt på miljøets påvirkninger, og hvordan betingelser i miljøet danner premissene for den sosiale utviklingen. Utgangspunktet er primære fysiologiske behov hos det nyfødte barnet, og som dekkes av en omsorgsperson. Tilfredsstillelsen av de fysiologiske behovene fører i neste omgang til psykologisk avhengighet overfor omsorgspersonen. Denne avhengigheten regnes som en avledet sekundær drift, som danner utgangspunkt for utvikling av sosiale tendenser, generalisering og sosialisering. Dermed vil det nyfødte barnet betraktes som sekundært sosialt, selv om nyere forskning har påvist det motsatte.

Tilknytningsteorien har vært gjenstand for en god del kritikk. Denne kritikken har i første rekke kommet fra representanter fra psykoanalytisk- og læringspsykologisk teori. Bowlby's

antagelse om en spesiell sensitiv periode i tilknytningsutviklingen, er trolig for bastant. Dette fordi det kan påvises tilknytning i andre alderstrinn enn de Bowlby hevder er sentrale. I tillegg mangler tilknytningsteorien integrering av utviklingen av objektpermanens. Et viktig spørsmål som kan stilles her er om en virkelig kan se på tilknytning som atferdssystem, og om en kan knytte de styrende funksjonene tilknytningsatferd har, til årsaken til atferden. Det er påvist reliabilitetsvansker når det gjelder resultater av observert spesifikk tilknytningsatferd. Et annet forhold som er kritisert, er at dialogen og samspillet er for lite vektlagt, og at det er mangel på vurderinger av språklige konsekvenser.

Det er også reist en del kritikk mot de konklusjoner Ainsworth har fremsatt. Dette gjelder i første rekke i forhold til forskningsmetoden og validitetsproblemer. Forskningsmetoden er kun anvendbar i en kort tidsperiode, og etterprøving gjennom retesting av de samme barna vil derfor ikke kunne gjennomføres. Det er også lagt for liten vekt på kulturelle ulikheter og betingelser i forhold til undersøkelsene. Den predikative validiteten blir dermed begrenset. Det er også mangel på vektlegging av barnas påvirkninger overfor omsorgspersonen. Dessuten er det ikke tatt hensyn til barnas temperament da de ulike tilknytningsklassifikasjonene ble satt opp. Disse forholdene, sammen med ulike kulturelle faktorer, kan trolig forklare hvorfor lignende undersøkelser foretatt andre steder, førte til andre resultater i forhold til det relative antall barn i de ulike klassifikasjonsgruppene.

7. AVSLUTNING

Hva viser så småbarnsforskningen om barns sosiale utvikling i tidlige leveår?

For det første så viser nyere småbarnsforskning at det nyfødte barnet er mye mer sosialt kompetent enn det en trodde tidligere. Av de tre utviklingsteoriene som jeg har tatt opp her, er det bare tilknytningsteorien som samsvarer med resultatene av nyere spedbarnsforskning, når det gjelder den tidlige sosiale utviklingen, samt nyfødte barns sansekapasitet og organisering.

Tilknytningsteorien åpner for muligheter for en viss prediksjon når det gjelder den videre utviklingen. Denne muligheten for prediksjon er knyttet til en antagelse om en kontinuitet i utviklingen. Dette synet støttes av Røed-Hansen (1991) som mener at fordelene ved tilknytningsteorien er at den gir utgangspunkt for å beskrive og differensiere ytre, observerbar atferd både hos barnet og omsorgspersonen (e). Samtidig har den et perspektiv på utvikling av indre strukturer og representasjoner fra så vel den kognitive som den emosjonelle siden. Dette innebærer et utviklingsperspektiv som gir aldersspesifisitet både ut i fra kontinuitet og endring.

Jeg vil her påpeke at denne antagelsen om en kontinuitet i utviklingen, nettopp åpner for en viss prediksjon ut i fra gitte betingelser. Disse betingelsene vil ut i fra et tilknytningsteoretisk perspektiv, være omsorgsgivere som gir tilstrekkelig stimuli, er responsive overfor barnas signaler, samt inngår i interaksjonen med barnet på en dekkende og fullgod måte.

REFERANSER

Ainsworth, Mary D.S & Bell, Silvia M (1974). *Mother-Infant Interaction and the Development of Competence*. P. 97-118. In: Connolly, Kevin & Bruner, Jerome (Ed): *The Growth of Competence*. London: Academic Press Inc.

Bowlby, John (1988). *Secure Base. Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. London: Routledge.

Evenshaug, Oddbjørn og Hallen, Dag (1993). *Barne- og ungdomspsykologi*. 3. utgave. 4. opplag. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS.

Jerlang, Espen m.fl (1996). *Utviklingspsykologiske teorier. En innføring*. 2. utgave. 12. opplag. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Martinsen, Harald og Smørvik, Dag (1993). *Temaer i biologisk utviklingspsykologi. Modeller for utvikling, sosial samhandling, kommunikasjon, persepsjon*. Oslo: Spartacus Forlag A/S.

Pedagogisk-psykologisk ordbok (1984). Oslo: Kunnskapsforlaget, Aschehough & Co – Gyldendal Norsk Forlag.

Røed-Hansen, Bjørg (1991). *Den første dialogen. En studie av spedbarnets oppmerksomhet i samspill*. Oslo: Solum Forlag A/S.

Smith, Lars og Ulvund, Stein Erik (1991). *Spedbarnsalderen*. Oslo: Universitetsforlaget A.S.

Trevarthen, Colwyn (1983). *Interpersonal Abilities of Infants as Generators for Transmission of Language and Culture*. P. 145-176. In: Oliverio, Alberto & Zappella, Michelle (Ed). *The Behaviour of Human Infants*. New York: Plenum Press.